

Konesintli. El Niño Maíz

Jazmín Nallely Arguelles Santiago

Náhuatl de la Huasteca Veracruzana

UNAM-SECIHTI

jarguelles@secihti.mx

Nika nikinpantlalia sekinok tlapoualmej kani nestokej totlane-milis tlen kinextia itlajtol tosintsij ipan nauatljajtol, tomaseualtlajtol. Kipia miak xiuitl axakij axkamati sintli, axonkayaya mila uan axakij tlakuayaya elotl. Kijtoua ueuetsintsij tlen Konesintli moskalti ka tochinanko Kopaltitla, ipan nopa tepetl Otontepek.

Sekij kijtouaj tlen Konesintli inan itsokej neka Tebanco kampa tsalantik atl. Nochi kimatiyayaj eliyaya yejyeksi inan, maskej san se kentsi kiilnamikij kenijkatsa nesiyaya pampa nechka axkema kiitayayaj ipan ojtli, axkemaj yayiyaya iljuitl uan san se kemantika istokey kampa tlatsotsontli uapanko. Pilsuapil kichiua nochi tlen inana kijtoyaya uan kitlajtlani.

Nopa ueuetlakamej kiijtouaj tlen ichpokatl san se tonati ualajki ka iljuitl kampa tlakaki tlatsotsonalistli uan nika kita se telpokatl tlen año kimatiyayaj kanke euayaya. Axakij kamati ne istok ne tlakatl. Kemaj ichpokatl uan telpokatl monamiktis inana axkineki. Uajka inana kiuka ichpokatl ka ichan uan kijli ma amo ias kampaueli. Nopa Ichpokatl mokuesoyaya, chokayaya uan chokayaya. Ya kilnamiki tlen axkita iokichnamiki.

Uan ne telpokatl nochipa kilnamiki kenikatsa kijtoua ika ichpokatl. Kemantika ne telpokatl uala ka tochinanko uan uejka istokayaya pampa kineki kita isiuanamiki. Axkineki asito ka ichpokatl ichan pampa majmauiyayaj kiyolkokos inan, tenan kipia miak kulanto. Seyok kijtoua tlen inijuantij saniloayaya kemaj ya paxalotij nika. Sekinok kiijtouaj kemantika moitayayaj ipan nopa tlauli o tlauli tlen eltoya ipan nopa tepamitl. Nopa ichpokatl yolkapiyaya pampa ualajki kipaxaloto.

Kejni panoka xiuitl uan se tonati tenan kitlatlani ichpokatl ma atlatkuiti. Ne ichpokatl kiuika kuajkualtsitsij komitl uan iasito pan se atemitl. Melauak ichpokatl kinpanotiyajkej miakej xochitinij uan kuatinij kampa istok tsalantik atl. Kejní, kemaj ichpokatl kiyolmatki nopa tlaseseyalistli tlen ijnalok, nojkia kijiyyotilanayaya nopa tlaajhuiyakayotl tlen nopa xochitl uan kuauitl tlen eltoya iteno nopa atl. Ya kitayaya miakej totomej: kuchomej, tsanamej, uilomej, toyomej uan kuitlatoktokmej tlen kisa pan kuatitlaj.

Ichpokatl san paktok se tonati. Kemaj kineki kita iluikatl majmaui yayauik ixteyol. Se yejyeksi uitsitsilin istok ka isonteko. Uitsitsilin kijli ichpokatl se ome tlajtoli. Teipaj okitaj ajkopa ni tototl okimachili ken se pilxinachtli uetski pan ikamak. Nopa ichpokatl kikuaj ne xinachtli.

Kejni kijtjouaj totatauan uan ueuetsitsij tlen panoka nika uan uitsitsilin axkana pixpix, ne uitsitsilin mokuejki telpokatl. Nopa uitsitsilin eliyaya nopa telpokatl tlen ualajkij kipaxaloto ne ichpokatl. Ya axkineki temo ilamatsij pan atemitl yeka mokuejki itlalkayo. Kejni axakij kimatiyaya kampa istok ichpokatl.

Opanok tonal uan kemaj panok miak, momachili ya mokajki koneuej. Ichpokatl axkineki kijtjoua inan pampa ne situatl kipia miak kulanto, axkikauiliskia makonepiya. Teipaj nochi maseualmej pan chinanko kijtjoua tlen ni ichpokatl kiplas ikonej uan nochi maseualmej iajkej ka ichan. Maseualmej kikualankaitayaya uan kitlajtlaniyaya ajkia eliyaya itata nopa konetl. Uajka ilamatsij kikajki uan tlatlanijki ichpokatl kampa istok iueue uan ichpokatl axkimatki ajkia itata ikone.

Isitsij axkineyaya ka ma yolik okichpil uajka ya kilchijki se tekitl. Ilamatsij kinekiyaya kimiktis ixui. Kemaj konej tlakatki pan kali isitsij kuikak kitlatito ni ixui. Isitsi kitlatito ma axkineki ma kitakan. Kemaj ichpokatl kinekiyaya kita ikone uajka isitsi axkinekiyaya kimaka. Ichpokatl kualkaj mea uan kichijyaya tisi, tlakualchiua, tlaxkalchiua, tlapapaka, tlachpanaj uan kinekiyaya kimokuitlaui ikone.

Kejni, chikueyi tonali teipa, nopa tetaj mosentlalijtoya kichiuas tlen mosentlalijtoya. Kiiljuik iichpoka ma yauí ipan ueyatl pampa kinekis kipajpakas iyoyo nopa pilkonetsi. Pampa majmajki ika tlen inana kinauatik, nopa ichpokatl pejki kisentilia nopa yoyomitl uan kitlalik nochi ipan se chikiuitl tlen mimbire. Ya majmauiyaya inana

ueliskia kichiuiliskia tlen amo kuali nopa pillkonetsi, pero amo ueliyaya kiixpanos. Monekiyaya temos ipan ueyatl uan nimantsi mopajpakas uan kiampa ueliskia nimantsi mokuepas ichaj.

Kemaj ichpokatl kitlapakiaya yoyomitl majmaui iyolo. Ya kika-jyaya ejekatl, xiuimej pan ueyi kuauitl uan totomej tlen patlantinemi uan uika. Nochi ichipokatl kikajyaya kampa tsalantik atl. Nojkia kita ejeliuis pampa kinekiskia xiuala ikone.

Ichpokatl axtlénke kikajki pampa tlakuanimej uan kuatini ax-kitoua axtléno. Axpaktoya kampa motlapakiaya uan ya mokesoyaya, eltoya ika majmaui pampa axkipiayaya ikonej. Axtlénke ichpokatl axtoya kampa motlapakiaya uan tototl uan ejekatl. Axtlénke kikajki. Axkinpatlajki pestetl kinololo uan kitenki pan chikiuitl. Teipaj kitlalia pan isonteko. Kejni yajki kuikak ipestetl. Ichpokatl iajki ka ichan kitato ipilkone. Ya kijtoyaya tlen pilokichpil istoyaya miki.

Ichpokatl asito ichan tlatlani kampa istok ipilkonej. Ya kitlatlani inan kanke istokey konej. Isitsi istok san paktok uan kikajki ichpokatl kijli:

- Ne istok mokone, ne kaliktik.

Tenan san kitak uejka istok ka kone. Ya kitak ka istok pan iuilil. Uajka axmokuéousua. Ichpokatl asiko uan achteui kipatlajki pestetl. Teipaj ixteyol pejki choka. Kipetlajkej iuilil kipetlakuato axtlén ikone pampa kuika isitsi, ya kitlali konetsij. Kitlalijtoya se kuauitl pan iuilil. Ikone kitlatilijkej. Uan tenan pejki choka, ya miak mochokilia.

Ilamatsij kititlanki ma motlapakiti mo uajka ya kimikti ixui. Ne sitsij pakiaya axikstok tenan. Ilamajtesi kikoiki papajtla uan kitemo chili. Ya kijtousa meseualmej tlen kichiuas tamali pampa kipixkia ikone ichpokatl ka istok ixui tekajkakayi yeka kichiuas tamali. Uejkaya kichiuaj etamali, pipiantamali, emanil, tamal ayojtlí uan tamali ika nakatl. Meseualmej nojkia kipia nakatl. Kemaj kinmiktíyaya tlapialmej amo kitlamiltíyaya nochi nakatl tlen se pitsotl, piyo uan sekinok. Uejkaya kejni kichijkej tamalimej.

Ilamatsij kititlanki ma motlapakiti mo uajka ya kimikti ixui. Ne sitsij pakiaya axikstok tenan. Ilamajtesi kikoiki papajtla uan kitemo chili. Ya kijtousa meseualmej tlen kichiuas tamali pampa kipixkia ikone

ichpokatl ka istok ixui tekajkakayi yeka kichiuas tamali. Uejkaya kichiuaj etamali, pipiantamali, emanil, tamal ayojtlí uan tamali ika nakatl. Maseualmej nojkia kipia nakatl. Kemaj kinmiktíyaya tlapialmej amo kitlamiltíyaya nochi nakatl tlen se pitsotl, piyo uan sekinok. Uejkaya kejni kichijkej tamalimej.

Ilamatsij kichijki ixui tamali uan kijilpi. Ne sítisij tlatlanki apachtli ka kijilpi. nochi kineloua uan teipaj kipijipijki ika pajpatla. Teipaj, kitlalijkej pan tlixijko. Ilamajtesi ichijki maksí tamali kikuatemili. Pan ichijki kitenki tamalmej uan kuika ka Otontepek neka Jilitla ojtli kampa onka tlajko.

Tenan kimatki ka miki ikonej uajka pejki choka uan choka. Nopa ichpokatl iyolo kipia tlauek kuesoli uan axkipia kulanto. Ichpokatl axtlén kichijki mosenkajki Uajka lamajtesi axtlénkimachilijki kuesoli. Nopa tenantsi axtlén kiyolkokok pampa kineltokaya ika ni tlamantli kimakixitíyaya iueyitilis iichpoka.

Pan eyi tonati temok se masatl istoya tepeixko. Ni kipantito kampa istok tochinanko. Se masatl asito kampa atlakuiyaya tenan. Istoyaya masatl temo kampa atlakuiyaya konetl inan. Nopa masatl kichitíyaya tenan. Uajka kita masatl tlen youi inan nopa konetl kimijitíyajej. Ichpokatl achi kentsi tlatlepanitayay yajki atemitl uan ya chokatíyaya pan ojtli. Uajka masatl kijli:

- Amo moxichoka, na nijmati kampa istok mokonej. Kualí xitlakakij...

Uajka kikajki tenan kiljui masatl ka amo choka uajka pejkia paki. Ijkinoy kitokatíyajki masatl tenan íajki. Íajkej pan kuayoj pan kuatitlankej kuayoj uan atlajmej kipanokej kampa asito masatl. Ichpokatl uan masatl íajkej ka Tebanco atemitl. Nepa istokej milmej ika miak tlamantli. Milmej kipiakej koka, tamarindo, auakatl, lalax, kuaxilotl, kuaxokotl uan sekinok tlen etl, chili, ayojtlí, pipian, kolantoj, iyakilítl, kamojtlí, tomatl uan tlajko se kuauítl ika xoxoktik íxiuio. Asito pan se mili miak tlatoktli onkayaya. Ichpokatl kitato se kuauítl. Uan ya kuikak masatl kampa eltok se kuauítl uan kijli:

- Ayok moxichoka. Nika istok mokone.

Inana konetsi kita nopa kuauitl kitokayaya sintoktli kipiaya xiuio, miauatl uan jilokistoka. Ya pa ka kiljui masatl ya sintoktli, ka ya ikone. Kijitoua ueuetsitsij tlen ni siuatl nelia tlapaleuiaya kampa istok ni sintoktli pampa kineki mokone. Kemaj axtlauetsi atlakuiyaya pampa kipaleuia Konesintsi ma moskalti kualtsi.

Uajka paktok tenan kita sintoktli. Pejki paki tenan, itlakayo uan itonal kuali istokej. Ayok mokueso. Mokuepkij ichan uan kijli ueyinana. Teipaj ilamajtesi nejnemi kampa iajtok masatl. Kineki kitas kampa eltok nopa sintoktli. Tesi kitato kampa eltok sintokli ika uejeuiyaj ixiiuo, kipiayaya miauatl, xitintoyaya xilotl uan itson chipauak. Ne ilamajtesi kita tlauei kuajkualtsi uan yejyeksi ixiiui, Konesintsi. Nojkia nopa xochitl tlen kiixtsaktoya nochi nopa kuajkuali tlamantli.

Tesi axkineltokayaya kan se ipilixui sintoktli. Uan ilamajtesi kuanlanki axekineltokayaya. Kimakuik nopa sintoktli pampa kualankij isitsi. Maskij Konesintli istok pan nopa tepetl ne ilamajtesi kipapayajki uan kikuatepejki. Teipaj kimoyaki uan kinkinxtili nochi nopa ixiiuiyo sesen ixiiuiyo uan kintajkoxelo ika piltetsitsi. Nochi kikuatlamotla pan atl. Ne tesi miak kwalankej kipia nochi itlakayo pampa axueli poliui ixiiui.

Sempa ya mokuesoua tenan pejki. Nelia mokueso inan Konesintsi pampa kitokatiajki masatl kitatoya kampa eltok sintokli yeka kipapayaksato. Uajka sempa iajki masatl kitemoto inan pilkonetsij. Nopa masatl kinankili ichpokatl:

- Ayok moxichoka, na nijmati kampa eltok mokone.

Inijuantij iajkej uan kuatitlanti kueyo pampa masatl kijli ma youi sempa. Pan atlatliti tepetsino pa ya sintoktli. Pa ya eliaya nochi kuali tlali, nochi kitokayaya. Eliaya kuatlaktli. Uajki kitato se mili kitato eltok se mili tlen kipapayatski kimoyajki. Ne ateno nochi sintoktli pa ya yolki. Uaka pa ya onkas se mili. Uajkaya ayok kemaj poli sintli. Pan ni tlajtoli nikixnehchtia keni tijnejneki sintli pan Kopaltitla. Aman nelia tochanauaj kinejneki tosintsi uan imaluksi sintokalistli. Ni sintli axmoajsi iselti, axsan iselti moskaltia, pampa nopa sintli eli kampa mosentlajitok nopa nemilistli ipan mili.